

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ “ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. Dr. Pál Judit

DOCTORAND

Gál Zsófia

Cluj-Napoca, 2023

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ “ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”**

**ȘCOLI ȘI CLĂDIRI DE RAPORT CONSTRUIE DE
BISERICA ROMANO-CATOLICĂ LA CLUJ ÎN PERIOADA
DUALISTĂ**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. Dr. Pál Judit

DOCTORAND

Gál Zsófia

Cluj-Napoca, 2023

CUPRINS

1. Introducere **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 1.1. Subiectul lucrării **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 1.2. Structura și metodologia..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 1.3. Istoriografie **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 1.4. Surse **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
2. Clujul în perioada dualismului..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
3. Arhitectură în Cluj în perioada dualismului..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
4. Arhitecți în serviciul bisericii romano-catolice la Cluj în perioada dualismului... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.1. Ignác Alpár (1855–1928) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.2. Jenő Hübner (1863–1929)..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.3. Sándor Pápai (1871–1927)..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.4. Lajos Károly és Sándor Markovits..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.5. Meșteri..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.5.1. Balázs Debreczeni (1834–1910) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 4.5.2. Frații Horváth (Lajos și Gyula Horváth) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
5. Învățământul și programul arhitectural pentru școli în Ungaria în perioada dualistă **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 5.1. Antecedente **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 5.2. Proiectul de lege al lui József Eötvös (1848) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 5.3. Legea privind învățământul elementar din 1868.... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 5.4. Reglementarea învățământului primar și a școlilor profesionale .**Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
6. Programul arhitectural pentru școli în Ungaria în perioada dualistă ..**Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 6.1. Programul arhitectural pentru școli la Cluj și la Târgu-Mureș în perioada dualistă **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 6.1.1. Programul arhitectural pentru școli la Cluj **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 6.1.2. Clujul ca centru universitar **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 6.1.3. Programul arhitectural pentru școli la Târgu-Mureș.... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
7. Grădinița și Școala Elementară Romano-Catolică de pe strada Kőkert **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 7.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 7.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
8. Grădinița și Școala Elementară Romano-Catolică Auguszteum **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 8.1. Istoria ansamblului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
 - 8.1.1. De la întemeiere până la reconstruirea din anul 1907.. **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

- 8.1.2. Rolul parohului József Hirschler în reîntemeierea Auguszteum-ului..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.1.3. Evoluția în timp a ansamblului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.1.4. Planurile realizate de Sándor Pápai..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2. Descrierea ansamblului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.1. Lotul..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.2. Școala..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.3. Locuința călugărițelor **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.4. Orfelinatul **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.5. Capela **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.2.6. Amenajarea interioară..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 8.3. Planul lui Lajos Károly și Sándor Markovits **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
9. Institutul Romano Catolic pentru Fete Marianum **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.1. Începuturile **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.2. Întemeierea institutului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.3. Construcția clădirii principale..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.4. Viața de zi cu zi la Marianum **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.5. Construcția internatului..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.1.6. După Primul Război Mondial **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.1. Amplasamentul, volumetria **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.2. Fațadele **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.3. Planimetria **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.4. Detalii de arhitectură interioară **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.5. Mobilierul **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.6. Încălzirea și ventilația **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.7. Curtea..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.8. Materialele de construcție – apariția betonului armat la Cluj **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 9.2.9. Organizarea spațială actuală **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
10. Programul arhitectural pentru locuințe în perioada dualistă **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.1. Noțiuni de bază..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.2. Construcția de imobile de raport în Europa **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.3. Alternativele: conceptul de Garden City și cartierul de vile **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.4. Programul arhitectural al clădirilor de raport în Ungaria.... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.5. Programul arhitectural al caselor și a clădirilor de raport la Cluj **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**
- 10.6. Programul arhitectural al caselor și a clădirilor de raport la Târgu Mureș **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

11. Clădirea de raport de pe strada Bel-Monostor nr. 11–13. (azi Memorandumului 9.) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

11.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

11.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

12. Clădirea de raport de pe strada Bel-Monostor (azi Memorandumului) nr. 1..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

12.1. Date istorice **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

12.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

13. Clădirile de raport de pe strada Libucgát (azi Cardinal Iuliu Hossu) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

13.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

13.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14. Clădirile statusului de pe strada Szentegyház (azi Iuliu Maniu) **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1.1. Antecedente..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1.2. Elaborarea planurilor de către Ignác Alpár . **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1.3. Varaianțe de planuri **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1.4. O redută catolică?..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.1.5. „Cum se construiește o casă?” **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2. Descrierea edificiilor **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2.1. Casele Statusului sau Palatele Statusului? .. **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2.2. Fațadele **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2.3. Tâmplăriile **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2.4. Casele scăriilor și curțile interioare **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

14.2.5. Planimetria **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15. Clădirea de raport de pe strada Unió (azi Memorandumului) nr. 3.... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.2. Descrierea edificiului **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.2.1. Fațadele **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.2.2. Tâmplăriile **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.2.3. Holuri, casa scării și cursivele..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

15.2.4. Planimetria și volumetria **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16. Clădirile de raport de pe strada Az Arany János..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.1. Date istorice..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.1.1. Planurile **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.2. Descrierea edificiilor **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.2.1. Planimetria și volumetria **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.2.2. Fațadele **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

16.2.3. Spațiile interioare și materialele folosite..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

Concluzii..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

Surse **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

Bibliografie **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

Lista strážilor **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

Cuvinte cheie: arhitectură, istorism, Art Nouveau, școli, clădiri de raport, Cluj, Biserica Romano-Catolică

Rezumat

Compromisul din 1867 a marcat și începutul unei noi ere în istoria arhitecturii din Transilvania. Unirea fostei regiuni independente cu Ungaria a declanșat o serie de noi procese administrative, economice, de infrastructură și culturale, care au dus la dezvoltarea marilor orașe din Transilvania, asemenea multor alte orașe din Ungaria. Procesele de urbanizare care s-au intensificat la sfârșitul secolului al XIX-lea au avut cel mai mare impact asupra Clujului, care a jucat un rol de centru regional și de oraș model. Acestea au avut un impact asupra peisajului urban și, în unele locuri, asupra structurii orașului, având ca rezultat o serie de construcții noi și investiții în infrastructură. În jumătatea de secol care a urmat Compromisului, Clujul s-a străduit să recupereze decalajul față de celelalte centre regionale ale Monarhiei, ceea ce s-a putut realiza prin adoptarea modelelor central-europene și ale capitalelor Viena și Budapesta. Pe lângă investițiile statului și ale municipalității, printre investitori se numără și sectorul privat, respectiv bisericile locale, Biserica Romano-Catolică fiind un constructor deosebit de important.

De la începutul anilor 1880, au fost elaborate o serie de planuri de construcție la comanda parohiei Sfântul Mihail și, parțial, a Statusului Romano-Catolic din Transilvania,¹ pe baza nevoilor locale și a modelelor deja răspândite în capitală, care pot fi împărțite în trei categorii distincte: clădiri religioase, educaționale și rezidențiale. În rândul acestora, pe lângă câteva clădiri cu funcție religioasă (biserici și clădiri parohiale), există un număr mare de clădiri laice. În ceea ce privește proporțiile construcțiilor noi, lista este condusă de imobilele cu raport, pe care Biserica le-a construit în primul rând în scopul generării de venituri, din cauza lipsei generale de locuințe din acea perioadă. La fel de semnificativ, însă, a fost și valul de construcții de școli ecleziastice, susținut de politica educațională maghiară contemporană și care poate fi interpretat și ca o continuare a unei tradiții educaționale vechi de secole. În disertație, am examinat istoria și caracteristicile arhitecturale ale clădirilor școlare și rezidențiale nou construite ale Bisericii Romano-Catolice în epoca dualismului în Cluj, încorporate în contextul istoriei sociale și al istoriei orașului.

¹ Statusul Romano-Catolic din Transilvania este un organism autonom al diecezei transilvănene, compus din persoane laice și religioase, care a fost înființat în secolul al XVII-lea, ca urmare a Reformei Protestante, cu scopul de a reprezenta interesele Bisericii, respectiv politica educațională a acesteia.

Prima categorie, arhitectura bisericilor și a parohiilor, nu a fost în centrul cercetărilor mele, deoarece, pe de o parte, formează un grup de clădiri cu totul diferit, în ceea ce privește caracterul și funcționalitatea, în comparație cu arhitectura rezidențială și cea școlară, iar pe de altă parte, studiul lor ar fi depășit sfera de cercetare a disertației. Pe lângă cele aproximativ două duzini de clădiri rezidențiale și școlare nou construite care fac obiectul cercetării – și care pot fi considerate, de fapt, și ca tipuri de construcție specifice modernității –, mai multe imobile ecleziastice au fost transformate și extinse în această perioadă, care nu sunt însă discutate în detaliu în prezenta lucrare. Cea mai veche dintre ele este chiar clădirea parohiei din Piața Principală (azi Piața Unirii), care a fost extinsă cu o aripă nouă și căreia i s-a înlocuit șarpanta cu învelitoare de șindrilă. De asemenea, a fost renovată și fostul Hotel Pannonia, care a devenit ulterior Hotelul Central, și au fost modificate în mai multe rânduri și clădiri școlare de dimensiuni mai mici.

Nr. crt.	Denumirea	Execuția	Maestru constructor/Arhitect	Stil	Adresa de azi
1.	Imobilul de raport de pe strada Bel-Monostor nr. 11–13	–	Balázs Debreczeni	istoricist	–
2.	Imobilul de raport de pe strada Bel-Monostor nr. 11–13	1882–1883	Frații Horváth (Lajos și Gyula Horváth)	istoricist	Memorandumului nr. 9
3.	Imobilul de raport de pe strada Bel-Monostor nr. 1.	1883–1884	Frații Horváth	istoricist	Memorandumului nr. 1
4.	Imobilele de raport de pe strada Libucgáti	1892	Frații Horváth	istoricist	Cardinal Iuliu Hossu nr. 22–32
5.	Casele Statusului	1898–1899	Ignác Alpár	istoricist	Iuliu Maniu nr. 1–6
6.	Grădinița și școala primară romano-catolică din Kőkert	1899–1900	Ferenc Papp	istoricist	B.P. Hașdeu nr. 27
7.	Imobilul de raport de pe strada Unió nr. 3–5	1905–1906	Sándor Pápai	istoricist, cu elemente Art Nouveau	Memorandumului nr. 3
8.	Grădinița și școala	1907	Sándor Pápai	Art	George Coșbuc nr.

	primară romano-catolică „Auguszteum”			Nouveau cu elemente istoriciste	1
9.	Imobilele de raport de pe strada Arany János	–	Sándor Pápai	Art Nouveau	–
10.	Grădinița și școala primară romano- catolică „Auguszteum”	–	Lajos Károly și Sándor Markovits	Art Nouveau	Cal. Mănăștur nr. 12
11.	Institutul de Fete Romano-Catolic „Marianum”	1910–1911, 1913–1916	Jenő Hübner	Art Nouveau	Horea nr. 31
12.	Imobilele de raport de pe strada Arany János	1911–1916?	Lajos Károly și Sándor Markovits	Art Nouveau	Arany János nr. 13–21, Cișmigiu nr. 1, Nuferilor nr. 1, Cardinal Iuliu Hossu nr. 20

Ca un prim rezultat al trecerii în revistă a materialului-sursă și a examinării imobilelor, a devenit rapid clar că avem de-a face cu un fond construit foarte eterogen. Astfel, s-a pus întrebarea ce tip de clădiri laice a construit parohia clujeană pe lângă cele ecleziastice și care a fost proporția acestora. Care a fost motivația care a stat la baza construcției și cine a fost inițiatorul? La cine a apelat comanditarul pentru a proiecta noua proprietate și pe ce bază a ales arhitectul sau constructorul? Se poate discerne vreo preferință de stil? Cum a fost adaptat conceptul arhitectural la mediul urban? În ce măsură amplasarea clădirilor în oraș a fost un factor determinant pentru aspectul și caracterul lor? Oare mediul înconjurător, mai larg sau mai restrâns, a fost cel care a determinat caracterul proiectului sau, dimpotrivă, clădirea care a fost construită a avut un efect modelator asupra aspectului orașului? În ce măsură activitatea de construcție a Bisericii se corelează cu procesele de la nivelul orașului? Se poate vorbi oare despre o arhitectură laică specific romano-catolică? Dacă răspunsul este afirmativ, cum se manifestă și în ce privință au fost determinante programele arhitecturale ale vremii? Ce fenomene și procese de istorie socială și de istorie a mentalităților se pot discerne în fundalul activității constructorului? Nu în ultimul rând, cum se raportează fenomenele observate în Cluj, care a jucat un rol central în Transilvania, la procesele observate în alte orașe mai importante din regiune? Din motive de spațiu, nu mi-am putut însă asuma această ultimă întrebare în această teză. Ea rămâne o posibilă direcție de cercetare ulterioară.

Dintre exemplele metodologice, trebuie amintite monografiile de istorie arhitecturală a altor orașe din epocă ale Monarhiei. Cel mai apropiat exemplu este volumul scris de arhitectul Gheorghe Vais.² Autorul a conturat condițiile economice și culturale mai întâi în Transilvania și apoi în Cluj din perspectiva istoricului arhitecturii. În continuare, a făcut o sinteză a arhitecturii și urbanismului din această perioadă, identificând principalele sarcini arhitecturale și exemplele realizate ale acestora. După biografiile și principalele lucrări ale celor mai importanți arhitecți activi în Cluj, autorul trece la descrierea detaliată a patru programe arhitecturale prioritare: în primul rând, prezintă, pe baza literaturii de specialitate, geneza instituției, urmată de procesul de proiectare și construcție și, în final, oferă și o descriere critică amănunțită a imobilelor. O abordare similară a fost folosită de Mónika Pilkhoffer și István Szilágyi în studiul lor asupra arhitecturii (urbane) din orașele Pécs și Szombathely.³ Pe lângă diferențele de accent, cea mai semnificativă diferență față de volumul lui Vais constă în faptul că nivelul de detaliu în descrierea programelor de arhitectură este în mare parte uniform, fără o analiză aprofundată a unor subiecte specifice, dar și în includerea clădirilor bisericesti alături de cele private și publice. Szilágyi abordează, de asemenea, probleme de infrastructură, de protecție a monumentelor și de sculptură publică.

Primul capitol al disertației prezintă contextul istoric al subiectului. Acesta descrie poziția Clujului în cadrul ierarhiei orașelor maghiare, precum și situația demografică, religioasă și economică a orașului în perioada dualismului, abordând pe scurt investițiile infrastructurale. În subcapitolul următor, am sintetizat principalele repere arhitecturale și de dezvoltare urbană ale perioadei, care oferă contextul pentru subiectul mai restrâns al disertației. Această trecere în revistă este urmată de o prezentare a operei măștrilor constructori și arhitecților însărcinați de Biserică să proiecteze locuințe și școli. Este important de subliniat faptul că Biserica a lucrat și cu alți profesioniști de-a lungul anilor, pe lângă cei enumerați mai sus, pentru a transforma și reamenaja clădirile bisericesti și imobilele existente – aici am prezentat doar viețile și etapele majore ale activității celor care au fost proiectanții clădirilor descrise în disertație. Un rol proeminent a fost jucat de un arhitect mai puțin cunoscut, Sándor Pápai, inginerul Statusului Romano-Catolic din Transilvania, a cărui operă fusese anterior aproape complet învăluită în anonimat, în ciuda faptului că proiectele mai multor clădiri școlare importante din întreaga Transilvanie, inclusiv ale gimnaziilor romano-catolice din Târgu Mureș, Târgu Secuiesc și Odorheiu Secuiesc, s-au bazat pe planurile sale. Din acest motiv, pe lângă clădirile sale din Cluj, am încercat să cartografiez

² Vais 2009.

³ Pilkhoffer 2004; Szilágyi 2005.

construcțiile asociate cu numele său, să clarific chestiunea – uneori obscură – a atribuției cu ajutorul surselor de arhivă și al rapoartelor publicate în anuarele școlare, și să înfățișez traseul operei sale, cu atât mai mult cu cât, în calitate de „arhitect de casă” al Statusului Romano-Catolic din Transilvania, majoritatea lucrărilor sale sunt clădiri școlare comandate de această instituție.

Am prezentat apoi clădirile școlare și rezidențiale vizate de cercetare în ordine cronologică, în funcție de tipurile de clădiri. La începutul celor două blocuri tematice majore, am conturat, în capitole distincte, politica educațională și principalele legi ale învățământului din perioada studiată, care au influențat dezvoltarea sistemului școlar și, astfel, direct sau indirect, dezvoltarea arhitecturii școlare, eforturile de reglementare, propunerile și planurile-model pentru aceasta din urmă, iar la începutul celui de-al doilea bloc tematic, antecedentele construcției de imobile de raport la nivel european și în Ungaria, precum și aspectele social-istorice ale acestora. După contextul mai larg al Ungariei, am discutat particularitățile arhitecturii școlare și rezidențiale din Cluj, precum și câteva exemple semnificative.

În timp ce Vais a conturat geneza celor patru instituții și a programelor arhitecturale selectate, în esență, pe baza datelor disponibile în literatura de specialitate și a altor studii de istorie locală, în ceea ce mă privește, nu m-am putut mulțumi cu această metodă atunci când am schițat istoria școlilor și locuințelor pe care le-am descris, deoarece literatura de specialitate se limita în mare parte la câteva fraze sau, în cel mai fericit caz, la câteva paragrafe sau pagini de text. Prin urmare, pe baza surselor scrise și vizuale, am descris în detaliu istoricul construcției acestora, clădirile anterioare de pe loturile respective, procesele de planificare și construcție, negocierile și disputele care au apărut în timpul acestor procese, circumstanțele alegerii arhitectului și viața ulterioară a imobilelor în cauză. Starea tehnică a multora dintre clădirile respective a fost determinată în mare măsură de naționalizarea de după 1948, dar în ultimii ani multe dintre ele au fost restaurate în mod profesionist. În același timp, pe lângă aspectele legate de istoria artei, am abordat și probleme de istorie economică, de istorie a mentalităților și socială.

Majoritatea surselor referitoare la subiectul de cercetare mai restrâns se regăsesc în Arhivele de Colecție din Cluj-Napoca ale Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia și în Arhivele Statusului Romano-Catolic din Transilvania. La baza explorării au stat procesele-verbale ale ședințelor episcopiei și ale comitetului de construcție, care, în cele mai multe cazuri, au dezvăluit principalele etape și aspectele mai specifice ale istoricului construcției imobilelor studiate. Acestea sunt completate de documente individuale care au supraviețuit, în principal corespondențe, contracte și rapoarte de inspecție. Acestea din urmă, împreună cu bugetele de

construcție, oferă informații despre structura imobilelor și a materialelor utilizate, pe lângă care, în unele locuri, dezvăluie chiar și identitatea contractanților, furnizorilor și meșteșugarilor. Însemnările parohului József Hirschler reprezintă o sursă importantă de informații cu privire la înființarea școlilor Auguszteum și Marianum, precum și la proiectarea și construcția clădirilor în cauză. Trebuie să menționăm, de asemenea, un mic, dar important fond arhivistic cu privire la Marianum, păstrat la Arhivele de Stat, care oferă informații semnificative pentru construcția clădirii și primii ani de funcționare a institutului.

Reconstituirea volumetriei și a schemei planimetrice, precum și a fațadelor originale ale clădirilor și, în unele locuri, a conceptelor în proces de schimbare și simplificare, s-a bazat în principal pe planurile de construcție contemporane. Amenajarea spațiilor imobilelor de raport a fost adaptată în urma lipsei de locuințe și a schimbării nevoilor pieței, în timp ce clădirile școlare au fost adaptate, în principal, la schimbarea proprietarului în urma naționalizării. Unele spații au fost comasate, iar altele divizate, sau li s-a modificat destinația. Planurile și secțiunile care au supraviețuit oferă informații cu privire la schema planimetrică originală a clădirilor, la funcția și dimensiunea originală a fiecărei încăperi și, în unele locuri, la utilizarea materialelor și la structurile arhitecturale folosite.

Un document deosebit de cuprinzător, care conține o mulțime de informații foarte utile despre clădirea Marianum, este descrierea contemporană a școlii în construcție de către profesorul universitar Gusztáv Riegler. Riegler discută imobilul din punct de vedere sanitar, subliniind modernitatea acestuia și aplicarea cerințelor de igienă considerate moderne. Descrierea începe cu o prezentare a împrejurimilor și a locației școlii, precizând dimensiunea și caracteristicile terenului. Apoi, se specifică funcția fiecărui spațiu, nivel cu nivel, acoperind o serie de detalii, de la instalațiile tehnice ale clădirii, la dotările din toalete și la materialele de pardoseală.

În ceea ce privește amenajarea spațiilor interioare ale școlilor Auguszteum și Marianum, inventarele de expropriere din decembrie 1948 sunt surse extrem de importante. Printre acestea, din fericire, există și inventare care enumeră bunurile mobile pe funcțiuni în loc de numărul sălii, ceea ce facilitează identificarea încăperilor. Inventarele ne arată ce tipuri de mobilier, unelte didactice și obiecte de cult se aflau în fiecare spațiu, precum și materialul și numărul acestora. Unii dintre producătorii de mobilier pot fi identificați și pe baza imaginilor – cum ar fi inconfundabilele scaune Thonet nr. 100, realizate din elemente curbate din lemn –, însă identitatea producătorilor celor mai multe elemente de mobilier, din cauza simplității lor, poate fi reconstituită doar pe baza corespondențelor purtate cu ei.

Dintre sursele vizuale, trebuie amintite fotografiile de arhivă și cărțile poștale, din

care majoritatea celor păstrate prezintă Marianum și Auguszteum, respectiv, datorită poziției centrale, fațadele caselor Statusului de pe latura estică a pieței centrale a orașului. În timp ce majoritatea acestora din urmă sunt fotografii în perspectivă ale clădirilor de locuit, cele două clădiri școlare au fost fotografiate sistematic de la finalizarea lor până în perioada interbelică. Aceste fotografii reprezintă o sursă neprețuită de informații despre viața institutului și ne oferă o imagine exactă a mobilierului și a dotărilor puritane de odinioară, precum și a transformării spațiilor de-a lungul timpului. Din această categorie de surse, merită cu siguranță menționate *Emléklapok a Marianum életéből* (File comemorative din viața de la Marianum) și un album foto al fraților Joánovics cu inscripția *Marianum, Kolozsvár*. Informații vizuale despre istoria clădirilor rezidențiale pot fi obținute din două albume ale fotografului local Ferenc Veress din Cluj, care prezintă împrejurimile vechilor case, volumetria lor, respectiv unele detalii ale arhitecturii fațadelor.

În plus față de sursele vizuale contemporane, hărțile orașului oferă informații despre lotizarea anterioară, respectiv cu privire la planul clădirilor demolate din cauza construcțiilor. Dintre acestea, harta realizată de Sándor Bodányi în 1869 și harta de Gusztáv Csányi din 1917, precum și unele secțiuni supraviețuitoare ale hărții cadastrale din jurul anului 1895, s-au dovedit deosebit de utile.

Coloanele ziarelor din perioada studiată oferă o altă serie de informații utile. Rapoartele de știri mai scurte tind să ofere doar detalii de bază despre construcția unor clădiri (anul construcției, comanditarul, arhitectul) sau despre ceremonia de inaugurare, în timp ce în alte cazuri conțin mai multe detalii despre dezbaterile publice care au precedat construcția chiar și decât procesele-verbale ale Consiliului Bisericesc. Uneori, ni se oferă relatări de-a dreptul savuroase despre modul în care imobilele erau privite la acea vreme. Pe lângă colecția Bibliotecii Universității din Cluj-Napoca, bazele de date Arcanum și Digitéka, precum și Colecția Lexicon a Ariștilor Maghiari din Institutului de Istoria Artei al Academiei Maghiare de Științe au fost de mare ajutor. Nu în ultimul rând, acolo unde a fost posibil, am încercat să surprind starea de spirit și condițiile cotidiene ale vremii prin referințe literare.

Pe lângă arhivele deja menționate, sursele prelucrate provin din Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla a Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia, Arhivele Capitalei Budapesta, de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Institutul de Istoria Artei al Centrului de Cercetare pentru Științe Umaniste al Academiei Maghiare de Științe, din Arhiva de Manuscrise ale Academiei Maghiare de Științe, precum și din colecțiile de ziale ale diferitelor biblioteci.

Structura descrierii clădirilor a fost determinată de criteriile studiilor istorico-arhitecturale

Întocmite în cadrul proiectelor de topografie a monumentelor, respectiv a documentațiilor realizate pentru restaurare monumentelor istorice. În consecință, folosind instrumente de documentare scrisă și vizuală, am analizat inclusiv antecedentele istorice ale clădirilor și transformarea mediului lor urban. Această prezentare este urmată de descrierile fațadelor principale și laterale, apoi de analiza stilistică a volumetriei și a planimetriei, precum și de detalierea interpretativă a funcțiunilor interioarelor originale. De asemenea, acolo unde a fost posibil, am trecut în revistă obiectele de amenajare interioară și alte detalii de arhitectură de interior, aspectul tâmplăriilor istorice, elementele din fier forjat care conferă imobilelor un profil unitar și un caracter deosebit, de monumente istorice.

Este de la sine înțeles că exemplele, care sunt foarte diferite atât din punct de vedere al importanței, cât și al resurselor disponibile, au permis analize de diferite profunzimi, iar în cazul exemplilor la scară mai mică am considerat utilă rezumarea caracterului și a caracteristicilor clădirii, spre deosebire de imobilele mai voluminoase și mai semnificative, cum ar fi casele Statusului de pe strada Szentegyház (azi Iuliu Maniu) sau Institutul de Fete Romano-Catolic „Marianum”. Statutul acestora de monumente clasate, dar și bogăția materialelor-sursă disponibile au făcut ca documentarea și analiza minuțioasă a detaliilor să fie esențiale și justificate. De asemenea, am acordat atenție sporită Grădiniței și Școlii de Fete Romano-Catolice „Auguszteum” și ansamblului de imobile de raport de pe strada Arany János, care nu se află (încă) pe lista monumentelor, dar care, în mod vădit, ar merita să fie protejat prin lege. Descrierea clădirilor urmează „logica internă” a acestora; de aceea, în majoritatea capitolelor, după localizare, am descris mai întâi fațadele clădirii, care dau o primă impresie despre aceasta, iar în alte cazuri, cum ar fi cel al ansamblului de imobilele de raport de pe strada Arany János, am început cu volumetria și planimetria variată a caselor, pentru ca apoi să trec la prezentarea aspectului arhitectural specific al acestora.

În decurs de trei decenii și jumătate, Biserica a adăugat douăzeci de clădiri noi la fondul său de imobile locuințe prin intermediul a șase proiecte de investiții. Lista clădirilor școlare a fost extinsă cu trei noi proprietăți cu caractere foarte diferite. Pe lângă tipurile de clădiri care fac obiectul studiului, în afară de cele cu caracter religios, a existat și un număr mai mic de planuri de clădiri hoteliere – unele rămase pe hârtie, altele realizate –, ceea ce a fost determinat de intensificarea turismului în perioada respectivă și de interesul economic generat de turism. Printre acestea, ar trebui să amintim Hotelul Central, menționat mai sus, care a fost renovat în stil historicist, dar și planul în stil Art Nouveau al Hotelului Corvinus, realizat de Lajos Károly și Sándor Markovits în 1911, care a rămas pe hârtie.

Clasificarea anumitor clădiri ca fiind clădiri bisericesti romano-catolice a părut de la sine înțeleasă încă de la începutul cercetării: am inclus în această categorie toate imobilele cu caracter ecleziastic sau laic, construite la comanda Bisericii Romano-Catolice și cu resursele financiare ale Bisericii, fie că a fost vorba de capital propriu sau de împrumuturi bancare. În același timp, a fost mai puțin clar dacă, dincolo de acest aspect, putem vorbi și despre o arhitectură a locuințelor și/sau a școlilor cu un caracter specific ecleziastic. După o examinare amănunțită a imobilelor, a devenit clar că nu există nicio dovadă a unei arhitecturi rezidențiale tipic ecleziastice, în afară de utilizarea anumitor simboluri care se referă la Biserică în calitate de constructor. Nu există funcțiuni specifice, volumetria și planimetria urmează tipologia de bază a arhitecturii imobilelor de raport cu mai multe funcțiuni, din acea perioadă, cu o curte interioară și cursivă, adaptată la condițiile parcelei și la zona înconjurătoare. Singurele excepții sunt clădirile de raport de pe străzile Fűrđó (azi Cardinal Iuliu Hossu) și Arany János, unde din cauza dimensiunilor generoase ale lotului, cursiva apare într-o singură clădire, iar locația periferică nu a justificat dezvoltarea de funcțiuni comerciale la parter. Identitatea comanditarului este indicată de detalii precum măștile și sculpturile de leu, care pot fi interpretate și ca simboluri ale lui Hristos (strada Bel-Monostor nr. 1 și 11–13, azi Memorandumului nr. 1 și 9, respectiv casele Statusului), îngerii care țin torțe și ramuri de măsline, respectiv cupele de împărțășanie de pe friza cornișei centurii (strada Bel-Monostor nr. 1), rodiile ca simbol al iubirii divine și al nemuririi (strada Unió nr. 3–5, azi Memorandumului nr. 3), precum și crucile stilizate care apar în mai multe locuri.

Situația este ceva mai complexă în cazul clădirilor școlare. Pe lângă simbolurile religioase infiltrate în programul decorativ, atât în Auguszteum, cât și în Marianum există spații cu funcțiuni specific religioase. În cazul Auguszteum, tocmai existența fostei capele a fost cea care a făcut posibilă găzduirea instituției reorganizate de către surorile Notre Dame. În timpul reconstruirii, în complexul de clădiri a fost amenajată și o locuință pentru călugărițe (însă fiind vorba de o școală primară nu și o sală de sport, respectiv sală festivă), iar în nișa care încoronează frontonul clădirii școlii a fost amplasată o statuie a Fecioarei Maria, ca o referință la surori. Volumetria și planimetria prezintă influența modelelor consacrate ale vremii, în sistem linear, însă, datorită scării mai mici, lasă de dorit în ceea ce privește organizarea spațiului. „Programul ecleziastic” al Marianum este cel mai complex dintre toate. Sala festivă a devenit o sală multifuncțională, care a fost folosită atât ca sală de gimnastică, cât și sală de rugăciune a elevilor, iar pereții au fost decorați corespunzător cu picturi murale elegante. Și mai ornamentată este capela amenajată pentru surori, ai cărei pereți au fost, de asemenea, decorați cu simboluri ecleziastice viu colorate. Cu toate acestea, în afară de statuile

Fecioarei Maria de pe coridoare, schema planimetrică și limbajul decorativ al clădirii sunt tipice pentru școlile de fete dotate cu internat ale perioadei.

Privite în ordine cronologică, primele două imobile s-au născut, în esență, din necesitate. Deoarece nu mai era posibil, din punct de vedere tehnic, să se repare vechile case de locuit dărăpănate, consiliul ecleziastic romano-catolic a decis să le demoleze și să construiască două noi clădiri de raport. În spiritul unei abordări cumpătate și nu prea îndrăznețe, tipice pentru începutul anilor 1880, comanditarul a prevăzut inițial o casă cu un singur nivel în locul clădirii de pe colțul străzilor Bel-Monostori și Kötő (azi Memorandumului și Ioan Rațiu), lucru pe care autoritățile orașului, din cauza poziției centrale a lotului, bineînțeles că nu l-au permis. Deși arhitecții au luat în considerare posibilitatea unui proiect cu două etaje pentru ambele clădiri, comanditarul a renunțat repede la ambele. Pe lângă motivele financiare, un alt argument a fost necesitatea de integrare în mediul înconjurător, format din case cu un singur etaj. O abordare similară, lipsită de viziune pe termen lung, a fost adoptată și în cazul construcției caselor gemene din strada Libucgáti (azi Cardinal Iuliu Hossu). În ciuda reglementării urbanistice a zonei, care era tocmai în curs de desfășurare, Biserica nu a considerat că lotul periferic utilizat ca teren agricol ar fi prea valoros, astfel încât a construit pe acesta mici case de locuit cu parter și a renunțat cu titlu gratuit la fâșia de teren pierdută ca urmare a reglementării străzilor. Proiectarea primelor trei clădiri, respectiv grupuri de clădiri, a fost încredințată mesterului constructor cu cea mai bună ofertă, indicând astfel și faptul că proiectul nu este văzut ca o chestiune de prestigiu. O oarecare schimbare de mentalitate se observă pentru prima dată în timpul construcției complexului de imobile de raport de pe latura de est a Pieței Principale, dar nici aceasta nu s-a datorat unei atitudini progresiste a membrilor comitetului bisericesc. Inițiatorul proiectului, curatorul bisericesc Gusztáv Groisz, a contactat inițial meșteri locali pentru a pregăti planurile, așa cum se proceda și în trecut. Ironia situației este că înșiși meșterii locali i-au sugerat comanditarului să proiecteze noua clădire de mare volum cu ajutorul unui „arhitect mai bun din capitală”. Astfel, alegerea a căzut pe Ignác Alpár, care se afla la Cluj pentru a supraveghea lucrările de execuție a noii case a comitatului.

Circumstanțele în care Ferenc Papp a fost însărcinat cu proiectarea clădirii lipsite de caracter a școlii populare de pe strada Kőkert (azi Hașdeu) nu sunt cunoscute, dar investiția a fost făcută din necesitate și în cazul acesta: dacă vechiul imobil și terenul de pe latura nordică a străzii nu ar fi fost achiziționate de stat din cauza extinderii clinicilor, este puțin probabil ca noua școală să fi fost construită. Atunci când imobilul de raport de pe strada Unió 3–5 a fost proiectat în primii ani ai secolului XX, nu a existat nicio îndoială că noua casă de raport care

urma să fie construită lângă imobilele cu un singur etaj construite tot de biserică cu două decenii mai devreme pe aceeași stradă va trebui să fie cu mai multe etaje. Și în acest caz, considerentele practice au fost, probabil, cele mai importante în alegerea proiectantului, deși contractarea arhitectului Sándor Pápai, care îndeplinea funcția de inginer al Statusului Romano-Catolic din Transilvania, a fost un pas înainte inclusiv din acest punct de vedere.

Îmbrățișarea ideii de a reorganiza școala Auguszteum, aflat de la periferia orașului, precum și reconstruirea și modernizarea complexului în lumina realităților situației școlare suburbane din acea vreme, denotă în sine o abordare inovatoare din partea parohului József Hirschler. Din acest „teren de testare” de succes a crescut mai târziu institutul Marianum. Înființarea institutului de fete a reprezentat, în același timp, o recunoaștere a faptului că, în 1910, într-un oraș școlar atât de important, problema educației fetelor catolice nu mai putea fi rezolvată doar prin extinderea repetată a Auguszteum-ului. Procesul de construire pe „terenul gol” din strada Fördő denotă și transformarea atitudinii față de această temă. În timp ce în 1907, planul lui Sándor Pápai prevedea construirea a trei noi case de locuit, deja cu câte un etaj, doi ani mai târziu, comitetul – după o oarecare ezitare – se gândea deja să construiască douăsprezece noi imobile de raport, cu câte două etaje, și să demoleze vechile case cu parter. Faptul că doar opt dintre ele au fost realizate ține deja de cursul luat de istorie.

După cum se poate observa, inițiatorul construcției imobilelor de raport a fost întotdeauna curatorul bisericesc și consiliul ecleziastic romano-catolic, deoarece, în majoritatea cazurilor, aspectul economic a fost cel mai important. În schimb, în afară de școala din strada Kőkert, care a fost construită din necesitate din cauza relocării, principalul susținător al clădirilor școlare și al cauzei școlii a fost preotul paroh József Hirschler. La scurt timp după numire (1906), acesta a îndeplinit speranțele legate de persoana sa. În primele trei decenii ale mandatului său, până la Primul Război Mondial, a fost responsabil pentru înființarea, respectiv organizarea a două importante școli de fete. La doar șase luni de la investirea sa, a inițiat reînființarea Auguszteum-ului și, încurajat de succesul acestuia, a prevăzut înființarea unui institut complet nou pentru fete. Institutul Romano-Catolic pentru Fete Marianum, construit pe strada Ferenc József (azi Horea), a devenit una dintre cele mai importante instituții de învățământ pentru fete din Cluj, iar clădirea este una dintre cele mai remarcabile exemple de arhitectură școlară din acea perioadă.

În ceea ce privește relația dintre clădiri și împrejurimile lor, caracterul imobilelor de raport de pe strada Bel-Monostor a fost definit de imaginea orizontală a străzii și a orașului, moștenit din perioada modernă timpurie, iar cele două clădiri noi au păstrat în esență acest caracter. În același timp, este important de subliniat faptul că proiectarea clădirii de la colțul

străzilor Bel-Monostor și Kötő, ca rezultat al dialogului cu orașul inițiat de comanditar, a permis lărgirea tronsonului nordic al străzii laterale. Acest considerent a fost reiterat și în proiectarea caselor Statusului, dar „deschiderea de stradă”, adică prelungirea străzii Szentegyház până la Piața Principală, a avut un efect urbanistic complet diferit: a „deschis” una dintre cele mai lungi străzi istorice, de tip alee, din centrul orașului. În același timp, casele de locuit cu două etaje și clădirile hoteliere care deveniseră din ce în ce mai frecvente în deceniile anterioare deschiseseră deja calea pentru clădirile cu două etaje, încoronate cu acoperișuri în formă de cupolă. Chiar dacă ar părea exagerat să spunem că respectiva clădire a avut, în acest sens, un efect modelator asupra pieței, este totuși clar că, în prima jumătate a secolului XX, aceasta a fost „înălțată”. În anii de dinaintea războiului, de-a lungul părții sudice a pieței au apărut clădiri cu patru etaje, dintre care clădirea Primei Societăți Maghiare de Asigurări Generale (Első Magyar Általános Biztosító Társaság) a înlocuit o clădire construită cu doar două decenii mai devreme, care, în acest sens, își pierduse rapid valoarea.

Dezvoltările suburbane, spre deosebire de cele din centrul orașului, sunt construite în regim de construire deschis, în conformitate cu practicile contemporane. În cazul parcelelor de pe străzile Fűrődő și Arany János, apropierea de Sétatér (Parcul Central) a fost deosebit de importantă, astfel încât proiectarea de tip cartier de vile a fost de la sine înțeleasă. Proiectarea ansamblului Auguszteum, situat la colțul străzilor Kül-Monostor (Calea Moșilor) și Nép (George Coșbuc), a fost influențată de configurația parțial păstrată, moștenită încă din secolul trecut, dar și de terenul spațios și de amplasarea suburbană. Curtea interioară, transformată în zonă verde, este deja de domeniul trecutului, la fel ca și peisajul stradal al străzii laterale, cândva uniform orizontal. Interacțiunea dintre spațiul urban și investiții poate fi observată în cazul Marianum-ului de pe strada Ferenc József. Unul dintre cele mai importante bulevarde ale orașului fusese reamenajat cu doar câteva decenii mai devreme, iar importanța sa a determinat în mod natural caracterul vertical al dezvoltării. Totuși, volumul, neobișnuit în contextul clujean, al Marianum-ului, cu curte de onoare, a avut un efect inedit și în acest mediu.

Prin urmare, în general, proiectele de construcții ale Bisericii la scară mică, din anii 1880 și din prima jumătate a anilor 1890, au rămas în urmă chiar și în comparație cu investițiile în curs de desfășurare la nivelul orașului. Mai târziu, de la începutul secolului, acest fenomen pare să se schimbe, iar proiectarea și construcția caselor Statusului, ale Marianum-ului și ale imobilelor de raport de pe strada Arany János dezvăluie o abordare complet nouă, adecvată perioadei. Aceste clădiri au un efect transformator asupra mediului înconjurător, fiind proiectate cu luarea în considerare a celor mai recente progrese

tehnologice și a cerințelor civice ale vremii. Imobilul de raport de pe strada Unió nr. 3–5 și Auguszteum reflectă într-o oarecare măsură această schimbare de abordare, dar prima, din cauza caracteristicilor amplasamentului, nu este o clădire prea de inovatoare, în timp ce școala poate fi văzută ca un fel de teren experimental, în care posibilitățile financiare au exercitat încă puternică o constrângere.

După cum am putut vedea, comparația cu alte orașe transilvănene (mai ales cu celălalt oraș cu rang de municipiu, Târgu Mureș) ar fi posibilă – în lipsa unor cercetări de bază din punct de vedere al istoriei arhitecturii – doar la nivelul comparării tendințelor la nivelul orașului, nu și în ceea ce privește arhitectura bisericească. În viitor, ar merita cu siguranță să se aprofundeze mai detaliat istoria celor două biserici construite în acea perioadă, respectiv a Hotelului Central și a spectaculosului plan al Hotelului Corvinus, care a rămas pe hârtie, sub forma unor studii de mai mică întindere. O analiză mai detaliată a clădirilor principalelor școli gimnaziale comandate de Status ar oferi, de asemenea, informații utile, iar analiza comparativă a clădirilor comandate de celelalte biserici din Cluj ar putea nuanța și mai mult imaginea de ansamblu. În plus, din punct de vedere al istoriei sociale, ar fi utilă și examinarea profilului social al comunităților de locatari.